

Bayburtlu Şevket Bilâlî Divanı'nda Atasözleri, Deyimler, Kelâm-ı Kibârlar Hakkında

Özgür Arsu¹

Özet

Yazarlar ve şairler, edebiyatın hemen hemen her döneminde ve eserlerinde anlatımlarını güçlendirmek ve zenginleştirmek için atasözleri, deyimler ve kelâm-ı kibârlardan bolca istifade etmişlerdir. Halkın yıllar boyu edindikleri tecrübelerle dayanan, nasihat verici, bilgece, kalıplaşmış sözler atasözü; nasihat vermekten çok bir durumun belli kalıplar içerisinde, çoğunun gerçek anlamının dışında bir anlamı ihtiva ettiği birden fazla kelimeden oluşan kalıplaşmış söz öbekleri de deyim olarak tanımlanmaktadır. Türk İslam edebiyatı şairleri de az sözle çok şey anlatabilmek, ifadeyi daha etkili kılmak için şiirlerinde deyim ve atasözlerini kullanmışlardır. Bu bağlamdan hareketle deyim ve atasözlerin ortak kültür mirası içerisinde hatırı sayılır bir önemi vardır. XIX. yüzyıl şairlerinden Bayburtlu Şevket Bilâlî (d.?-ö.?) de geleneğin etkisiyle bu mefhumları şiirlerinde kullanmış şairlerden birisidir. Mutasavvıf bir şair olması hasebiyle sahip olduğu bilgi birikimini, amaçları doğrultusunda, daha geniş kitlelere aktarabilmek için yalın bir dil kullanmıştır. *Bayburtlu Şevket Bilâlî'nin Divanı*'nda 3 adet atasözü, 49 adet deyim, 8 adet de kelâm-ı kibâr tespit edilmiştir. Bu çalışmada yazımızın esas gayesi Bayburtlu Şevket Bilâlî'nin şiirlerinde kullandığı atasözü ve deyimleri gün ışığına çıkarmaktır.

Giriş

Deyimler TDK'nin sözlüğünde genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir mana taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir olarak tanımlanmaktadır. Ömer Asım Aksoy, deyim şü şu şekilde tanımlamıştır: “Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.” (Aksoy, 1988: 52). İsmail Parlatır ise deyim için şu

1 Doktora Öğrencisi; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı. E-mail: ozgurarsu58@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2820-6185.

tanımlamayı yapmıştır: “En az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş.” (Parlatır, 2007: 1).

X. yüzyıla kadar “sav, mesel, darb-ı mesel, durûb-ı emsâl, ta‘bîr” gibi çeşitli isimlerle adlandırılan deyimler ve atasözleri, Türk edebiyatının ilk yazılı belgeleri Orhun Yazıtları’ndan beri milli kültürün temel taşıyıcısı olmuştur (Elçin 2001: 623). Zira atasözleri ve deyimler; bir milletin maddî-manevî tüm kültür değerlerinin, hayat tarzının bir nevi aynasıdır. Atasözleri ve deyimleri birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Aralarındaki ayırt edici en bariz özellik atasözlerinin hüküm ihtiva etmesidir (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi 2004: XI). Bu dil öğelerinin ortak vasfı ise çoğunun mecaz anlam taşıyan, birden fazla sözcükten oluşan kalıplaşmış dil unsurları olmalarıdır.

Türk dilinin zengin deyim ve atasözü varlığının, açıklanan gerekçelere dayanarak yazı diline yansması çok eskilere dayanır. Orhun Yazıtları’ndan başlayıp Türk edebiyatının ilk yazılı eserleri sayılan Dîvânü Lügâtî’t-Türk, Kutadgu Bilig, Atâbetü’l- Hakâyık gibi eserlerde deyim ve atasözünün varlığı tespit edilmiştir. Anadolu’da atasözlerini ilk kullanan şairin ise Yıldırım Bayezid’in veziri “Sâfi” mahlasıyla şiirler yazan Kasım Paşa olduğu tahmin edilmektedir (Kaya 2011: 14). Bunun haricinde XIII. ve XIV. yüzyıllarda bazı şairlerin şiirlerinde deyim ve atasözü bulunan bazı beyitlere rastlansa da XV. yüzyıldan itibaren şairlerin millî kültürün bir ögesi deyim ve atasözlerini kullandığı görülmüştür. Bunun gerekçesi olarak değişen, büyüyen kültür coğrafyası ve bu coğrafyanın sahip olduğu birikim gösterilebilir.

Tezkireci Latîfî, Klasik şiirde ilk deyim ve atasözü kullanan şairin Sâfi, en çok kullanan şairin ise Necâtî Bey olduğunu söyler (İsen 1999: 322, 385). Latîfî’yle birlikte, Türk İslam edebiyatı şairlerinin atasözü ve deyimleri kullanmasına bir sınırlama getirilmiştir (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi 2004: XII). Dolayısıyla şiirlerde atasözü ve deyimlerden başarıyla ve sıkça yararlanan ilk şairin Necâtî Beg olduğu ve ondan sonraki şairlerin bu hususta onu örnek alarak şiirlerinde atasözü ve deyimlerden istifade ettiği söylenebilir. XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar şairler türlü amaçlarla şiirlerinde önemli kültür simgesi deyim ve atasözlerini kullanmışlardır. Latîfî haricinde diğer bazı tezkire yazarları da Necâtî Beg gibi birçok şairi bu geleneği devam ettirme hususunda övmüştür.

Deyimler hiç şüphesiz Türk diline zenginlik katan, ifadenin alanını genişleten unsurlardır. Tabiri caizse az sözle çok geniş ifadeleri anlatma kolaylığıdır. Deyimler halk arasında rahatlıkla kullanıldığı gibi edebî eserlerde de kullanılmaktadır. Bir dilin zenginliği kullanılan atasözleri ve deyimlerle

doğru orantılıdır. Çünkü dilde zamanla unutulmaya yüz tutan pek çok kavram ya da kelime atasözleri ve deyimlerde kendisini göstermektedir.

Şevket Bilâlî Divanı'nda Yer Alan Atasözleri, Deyimler ve Kelâm-ı Kibârlar

1. Atasözleri

1.1. Arılar, bal vereceği çiçeği bilir: Kendi alanında bilgi sahibi olan kişiler, işlerini nasıl yapacaklarını, kimden destek isteyeceklerini veya nereye başvuracaklarını iyi bilirler.

Arılar elbet bilirler bal verecek çiçeği

Per açıp 'azm-i gülistân eyleyip uçdun mu sen (121/4)

“Arılar elbette ki bal vereceği çiçeği bilir. Sen, kanat açıp gül bahçesine azmedip uçtun mu?”

1.2. Meyve veren ağaç taşlanır: Bilgili, hünerli, işinde başarılı olan kimseler kıskanılır, eleştirilir ve işlerini yapmaları zorlaştırılır.

Atarlar mîveli eşcâr için seng-i melâmetler

Kalır bayrân döner Hakk'a cefâ seyr-i sülûkdandır
(186/23)

“Melâmetiler elbette ki taşı meyveli ağaca atarlar. Hakk'a bayran bir şekilde kalurlar. [Bu yolda çekilen cefa] seyrisülûktandır.”

1.3. Talkını halka verirsin sen yutarsın salkımı: Kendi verdiği öğütlere kendisi uymaz.

Talkını halka verirsin sen yutarsın salkımı

Cısr-i şer '-i Mustafâ'dan Hakk ile geçdin mi sen
(120/4)

“Talkını halka verirsin salkımı sen yutarsın. Sen, Hak ile Mustafa'nın şeriatından geçtin mi?”

2. Deyimler

2.1. Ağzı açıp şaşıp kal-: Karşılaşılan bir durum karşısında şaşkınlıktan ne yapacağını bilememek.

Açıp ağzın şaşıp kaldın sana n'oldı be hey zâhid

Ki gördün mü neler varmış bu 'âlemde nice 'uşşâk
(67/6)

“Hey zâhid, sana ne oldu? Ağzını açıp şaşıp kaldın? Bu âlemde nice âşıklar varmış gördün mü?”

2.2. Akli erme-: 1. Anlayabilmek, kavrayabilmek. 2. Akli yönünden olgunlaşmak.

Bu sırra ermedi 'aklım beni nâlân eden kimdir

Yakıp bu sine-i çâki cânım súzân eden kimdir (43/1)

“Bu sırra aklım ermedi, beni [böyle] inleyen nedir? Bu sinemi yakıp yıkan nedir?”

2.3. Akli kalma-: Beğendiği bir şeyi düşünmekten kendini alamamak.

Çeşmini gördükde cânım 'akl [u] varım kalmadı

Uğruna olsun fedâ ger var ise tek cânımız
(55/5)

“Gözlerini gördüğümde aklım gitti. Eğer bir tek [sermayemiz] canımız varsa senin uğruna feda olsun.”

2.4. Aklını perişan kıl-: Aklını karıştırmak.

Olmadı esrâra vâkıf ehl-i 'aşkın gayrısı

'Aklını kıldı perîşân nîcenin bulıâ-yı 'aşk
(76/3)

“Aşk ehlinden başkası bu sırra vâkıf olamadı. Aşkın rüyası nicelerinin aklını perişan etti.”

2.5. Aşka düş-: Âşık olmak.

Gonce-i gül-fem lebinden erişeydi bir nefes

Cezbe-i 'aşka düşüp bağrını eylerdin kebâb
(13/6)

“Bir nefes [kimse]gül renkli dudağına erişmek isterdi. Bu hâl ile aşk cezbese düşerek bağrını kebab ederdi.”

2.6. Atıp tut-: 1. Kendi gücünü aşacağı işler yapacağını söylemek, abartılı konuşmak. 2. Birisinin arkasından ileri geri konuşmak.

Kolaydır dâr-ı dünyâda atıp tutmak kesip biçmek

Sana yarın soram Şevket hele yermü'l-cezâ gelse (178/7)

“Dünya evinde [bir şeyleri] atıp tutmak, kesip biçmek kolaydır. Ey Şevket! Yarın ceza gün geldiğinde sana sorarım.”

2.7. Bağrını kebab eyle-: Yüreği yanmak, üzülmek.

Gonce-i gül-fem lebinden erişeydi bir nefes

*Cezbe-i 'aşka düşüp **bağrını eylerdin kebâb***

(178/7)

“Bir nefes [kimse]gül renkli dudağına erişmek isterdi. Bu hâl ile aşk cezbesine düşerek **bağrını kebab ederdin.**”

2.8. Başını taştan taş çal-: Çaresiz kalarak çok pişman olmak.

Dinle usûl-i Hüseyinî kıl tefekkür cân ile

***Çal başı taşdan taş** kim hâke yeksân açlıyor*

(50/11)

“Hüseyin’in usulünü dikkatli bir şekilde tefekkür et. [Bu yüzden] başın taştan taş vur ki toprak da açlıyor.”

2.9. Başına dünya külahı kon-: Beklemediği büyük bir nimeti ele geçirmek.

Bakdı Şevket başma dünyâ külahı konmuyo

Oldu abdâl-ı İlâhî döndü yüz Hak’dan yana

(10/9)

“Şevket baktı ki başına dünya külahı konmuyor abdal olup yüzünü Cenâb-ı Hakk’a döndürdü.”

2.10. Başına yuva yap-: Yuva hazırlamak, yuva oluşturmak; evlenmek.

Zülf-i Leylâdır sebep bil Mecnûnun berbâdına

Gör nice kuşlar başında yaptılar yuva-yı ‘aşk

(74/2)

“Mecnun’un berbat olmasına sebep Leyla’nın zülfüdür. Nice kuşlar aşk yuvasını onun başında yaptılar.”

2.11. Başından eksik ol-: Başa sürekli aynı şeylerin gelmesi.

Pend ederdim dâ ‘imâ ben olma gel şeydâ gönül

*Bu sebebdan **eksik olmaz başma** sevdâ gönül*

(174/1)

“Çılgın olan gönüme ben sürekli nasihat ederdim. Bundan dolayı gönümdeki sevdâ eksik olmaz.”

2.12. Başına sevda kuşu kon-: Aklına sevda düşmek.

Murg-ı sevdâ konmamış kim zâhidin hiç başına

Anlasaydı eylemezdi böylece tuğyân-ı 'aşk
(70/2)

“Zahidin başına hiç sevda kuşu konmamış. Eğer zahid bunu anlasaydı aşkın taşkınlığını yaşamazdı.”

2.13. Başına yağ-: Bir felakete uğramak.

Bahârın solsun ey devrân felekler başma yağsın

Kanı devr-i zamân şâhı gönül devrânını ister
(156/4)

“Ey devran! Baharın solsun, felekler başına insin. Hani zamanın devri gönül devranını ister.”

2.14. Bir pula sat-: Bir kimseyi bir çıkar uğruna satmak.

Meyl-i dünyâ devlet-i 'ukbâyı satdı bir pula

Hamdülî'llâh mâsivâyâ dilde minnet kalmadı
(141/5)

“[Bazıları] dünyaya meylettikleri için ukbâyâ sattılar. Elhamdülillah, gönülde masiva [Hz. Allah'tan başkası] kalmadı.”

2.15. Boyun ver-: Boyun eğmek, itaat etmek.

Boyun ver hem olup teslim bu râhın rehberi şâha

Geçegör cân ile başdan olasin lütfuna iğrâk
(67/3)

“Bu yolun rehberine teslim ol ve itaat et. Canı gönülden itaat et ki lütfuna mazhar olasin.”

2.16. Can al-: Öldürmek, canını verdirecek kadar memnun olmak, sıkıntıya sokmak.

Gel beri gör taht-ı dilde kurdular bâzâr-ı 'aşk

Cân alıp cânân fîrûhtun eyliyor tüccâr-ı 'aşk
(71/1)

“Beri gel, aşk pazarını gönül tahtında kurdular. Aşk tüccarları canandan can alıyor.”

2.17. Can at-: Bir şeyi erişmeyi çok istemek.

Ey kulağın cân atarsın vasf-ı yârin bezmine

Sen de söyle ey lisânım medb-i yâri hoş-likâ

(160/4)

“Ey kulak! Yârin vasıflarının anlatıldığı bezme can atarsın. Ey lisanım! Yârin güzel yüzünü sen de öv.”

2.18. Can bağla-: Gönül vermek.

İntisâb-ı şeyb-i ‘aşka sıklıkla cân bağladık

Murg-ı sevdâ dilde cevân eyleyen ‘ankâya sor

(40/8)

“Şeybe intisap için aşk ve sadakatle sevdâ kuşuna canımızı bağışladık. Bu hâlimizi gönülde gezinen ankaya sor.”

2.19. Canı feda eyle-: Bir şey uğruna kendini feda etmek.

Ol cemâli bâğının gül goncesinin misli yok

Cân fedâ eyler yolunda nice ‘uşşâk taht u tâc

(16/2)

“O güzellik bağında [olan] gül goncasının misli yoktur. Nice âşıklar taht ve taç yolunda canını feda ederler.”

2.20. Can ile baş ver-: Canından geçmek.

Kuru da ‘vâ ile Şevket başa çıkmaz menzilin

Cân u başdan geçmeyenler vasl-ı cânân bulmadı

(135/9)

“Şevket, kuru bir davya ile menzilin bulamaz. Canından geçmeyenler canana kavuşamadılar.”

Bu Şevket kulunu şâhım visâlinle müşerref kul

Eğer bir cân ise maksûd vereyim baş ile cânım

(156/4)

“Bu Şevket kulunu şâhım kavuşmanla müşerref et. Eğer maksudun can ise canımı başınla birlikte vereyim.”

2.20. Can ver-: Ölmek.

Ol “ene’l-Hakk” meydânında dâr olup Mansûr gibi

Dost yolunda cân verip cânâna olsun es-salâ

(4/2)

“O Mansur gibi ene'l-Hak davasında asılarak dost yolunda canana can verip es-salâ diyelim.”

2.21. Canını terk et-: Can vermek.

Ey gönül gel gâfil olma 'aşk-ı Mevlâ'dan cüddâ

Merd isen cânını terk et pîr-i 'aşka kul fedâ

(10/1)

“Ey gönül! Gafil olma gel, Mevla'nın aşkından ayrı kalma. Adam isen canını aşk [yoluna] feda et.”

2.22. Derde düş-: Sorunla karşılaşmak, üzüntüye düşmek.

Var mı 'âlemde 'aceb kim olmasın âsâr-ı 'aşk

Her biri bir derde düşmüş 'ömrü hirmân eyliyor

(182/13)

“Aşk eserlerinin olmadığı bir âlem var mı? Her biri bir derde düşüp ömrünü heba ediyor.”

2.23. Dört dön-: İsteğini elde etmek için birinin yanından ayrılmayıp gönlünü etmeye çalışmak.

Dörd döner devrân eder 'âşıkların peymânesi

Ehl-i dil derdine Şevket hâzıkândır Nakşîler

(39/7)

“Âşıkların kadehi dört dönerek devran eder. Ey Şevket! Nakşîler, gönül ehlinin derdini anlayandır.”

2.24. Dört gözle bekle-: Büyük bir istekle, özlemle, sabırsızlıkla beklemek.

Râhına çeşm-i çehârla muntazardır bu gönül

Pâyına düşdükte yeksân olduğum gündür bugün

(113/10)

“Bu gönül yolunu dört gözle beklemektedir. Bugün ayaklarına düşüp yeksân olduğum gündür.”

2.25. Dizlerinin bağı çözül-: Kötü bir haber alındığında ne yapacağını bilememek, aşırı üzülme ve heyecanlanmak.

Çözülüp dizlerin bağı düşürdün yüzü üstüne

İligde kuruyup kanın kalırdın şöylece mestân

(118/8)

“Mestan olmuş bir şekilde yüziin üstüne düşerek dizlerinin bağı çözülürdü.”

2.26. Dünyayı başıma zindan et-: Çok sıkıntılı bir duruma sokmak.

Cibânı başıma zindân edip atdın beni hecre

Firâkın nârına yakıp beni giryân eden sensin

(102/3)

“Dünyayı başıma zindan edip beni ayrılığa attın. Ayrılığın ateşine atarak gözyaşlarıma [sebepe] sensin.

2.27. El çek-: Yapmakta olduğu işi artık yapmamak, vazgeçmek.

Sevgilimdir mürşidimdir nâmunı yâd etdiğim

Dü cibândan el çeküben râhına kim gitdiğim

Dâde giryân tâ seherler bülbül-âsâ ötdüğüm

Dâmen-i pâkini muhkem sıdk ile kim tutduğum

Mürşid-i dânáda virdim âh Visâlıdır benim

(96/12)

“Benim ismini hatırladığım [kişi] sevgili mürşidimdir. [Mürşidim] iki cihandan elimi çekip yoluna gittiğimdir. Seherlerde bülbül gibi öttüğüm, gözümden yaşların aktığı, temiz eteğini sadakatle tuttuğum, bilgili mürşidim Visâlı’dır.”

2.28. El ver-: Bir şeyin olmasına engel olmak.

Bunca âlâm [ü] kederler güyyâ el vermemiş

Bir de cânânım elimden aldı bir cân olmasın

(163/6)

“Bunca elemeler ve kederler güyyâ el vermemiş; bir de cananım canımı elimden almış.”

2.29. Gam ye-: Kaygılanmamak, tasa etmemek, üzülmemek.

Dâra berdar eylesen bak ‘aşıkı hıç gam yemez

Çün bilir kim cân giderse hânûmân meydânıdır

(35/6)

“Âşığı darağacına çeksen de gam yemez. Çünkü bilir ki can giderse ev boş kalır.”

2.30. Gönül ko-: Gönül bırakmak.

Başını bir mürşidin hâk-i derinde ko gönül

Gice [vü] gündüz hizmetinde bezl-i cân et dâ'imâ
(10/3)

“Kendini bir mürşidin kapısına gönül koy. [Onun] gece ve gündüz daima hizmetinde ol.”

2.31. Gözleri kana boyan-: Öfkelenmek.

Ben nasıl âh etmeyem kim kalmışam senden cüdâ

Gözlerim kana boyansın cânda cânân ağlıyor
(36/4)

“Ben nasıl ah etmeyim ki senden ayrı kalmışım. Bu durumdan dolayı canan ağlıyor.”

2.32. Gözün aç-: Uyanık davranmak.

Seher vaktinde uykudan geri bir dem gözüm açdım

Hitâb-ı “irci ‘î” geldi işitdim dost nidâsından
(99/3)

“Seher vaktinde bir an uykudan uyandım ve gözümü açtım. Dosttan [Hz. Allah) İrci ‘î hitabını işittim.

2.33. Kalp gözü ile gör-: Mana âleminin sırlarına ulaşmak.

Enbiyâ vü evliyâ hep **kalb gözile gördüler**

Baş gözile Mustafâ’dan gayrı var mı Hakk gören
(119/10)

“Peygamberler ve evlîyalar hep kalp gözüyle gördüler. Hakk’ı görmek isteyen başıyla ve gözüyle Hz. Peygamber’e baksın.”

2.34. Kalp kır-: Kaba söz ve davranışlarla bir kimseyi üzme.

Hâl-i Mecnûn hem fakîrin kalbini kırmak kolay

Kimsezsizler kimsesi ol ulu Sübhân olmasa
(131/6)

“O kimsesizler kimsesizi, ulu Sübhân olmasa Mecnun tabiatlı fakirin kalbini kırmak kolaydır.”

2.35. Kan ağla-: Yaşanan bir olaydan sonra çok fazla üzülmek.

Serv-i nâzım fırkatınle dideler kan ağlıyor

Sevdiğinden kim cüdâdır her nefes giryân olur
(46/4)

“*Serviye benzeyen yârim ayrılığınla gözler kan ağlamaktadır. Kim sevdiğinden ayrı kalırsa her anı ağlamaklı olur.*”

2.36. Kan dök-: Ölüme yol açmak, cana kıymak.

Katre katre gözlerinden kan dökenler bak şehâ

Bahr-i mahve gark oluban ‘âkıbet ‘ummân olur (28/2)

“*Ey şah! Damla damla gözlerinden kan dökenlere bak. Sonunda mahvolmuş deniz umman olur.*”

2.37. Kana boyan-: Öfkelenmek.

Ben nasıl âh etmeyem kim kalmışam senden cüdâ

Gözlerim kana boyansın cânda cânân ağlıyor
(36/4)

“*Ben nasıl ah etmeyim ki senden ayrı kalmışım. Bu durumdan dolayı canan ağlıyor.*”

2.38. Kara giy-: Bir felaket dolayısıyla yas tutmak.

Zulmet-i şeble uyanmış kara giymiş kevkebem

Bu sebebdan hüznâ daldı gökdeki seyyâreler
(48/6)

“*Gecenin zulmetiyle uyanmış, kara giymiş bir yıldızım. Bu sebepten dolayı gökteki gezegenler hüznâlandı.*”

2.39. Kıyamet kop-: Bir yerde çok gürültü ve patırtı kavgâ, telaş olmak.

Bir kıyâmet kopdu cânâ şehir içinde kim ‘aceb

Dîdeler kan sîne sîzân ehl-i ‘irfân ağlıyor
(50/25)

“*Ey can! Şehir içinde bir kıyamet koptu. Gözler kan, göğüs yanık [bir hâlde] irfan ehli ağlıyor.*”

2.40. Kulağını aç-: Bütün dikkatini vererek dinlemek, söylenenlere dikkat etmek.

Kulağın aç cânım ‘âşık işit sen dürr-i yektâdan

Ne ma ‘nâdan bilir zâhid ne anlar lâ-yı illâdan
(117/1)

“*Ey âşık! Eşsiz inceden kulağın aç ve dinle. Zâhid, ne mana bilir ne de ilâ’dan lâ’y anlar.*”

2.41. Kulak tut-: Dinlemek.

Vech-i insâna nazar kıl sırr-ı Sübhân andadır

*Her kelâma **tut kulak** ma'nâ-yı Kur'an andadır*

(53/1)

“İnsanın vechine (yüzüne) bak; Sübhan'ın sırrı ondadır. Her kelama kulağımı tut [ki] Kur'an'ın manası ondadır.”

2.42. Kurban ol-: Bir amaç veya kimse için kendini feda etmek.

Bu dil-i divâne şâhım 'ıydına kurbânedir

*Gamzene meftûn olan cân elbetde **kurbân olur***

(46/3)

“Ey şahım! Bu divane gönüm, bayramına kurbandır. [Senin] gamzene tutkun olan kişi elbette sana kurban olur.”

2.43. Taş at-: Birine üstü kapalı bir biçimde iğneleyici, dokunaklı bir söz söylemek, söz dokundurmak.

*Cefâ vü mihnete düşdüm cibân halkı **atar taş***

Meded senden amân şâhım terahhum eyle Sübhânım

(90/5)

“Cefa ve sıkıntıya düştüm dünya halkı [bana] taş atar. Aman şahım, medet senden. Sübhanım [bana] merhamet et.”

2.44. Yağmaya ver-: Gözden çıkarmak.

Ben sanırdım cüz'-i sermâye buna kâfi gelir

*Varımı **yağmaya verdi** müfsidim tâtâr-ı 'aşk*

(71/2)

Ben sanırdım sermayenin bir parçası bana kâfi gelir. Aşkın yağmacısı beni iflas ettirip varımı yağmaladı.”

2.45. Yaka sil-: Birinden bıkıp usanmak.

*Hep **yaka silker** cibânda her kimi görsem eğer*

Kahr-ı encâm-ı felekden çok çeker mihneti

(166/14)

“Dünyada kimi görsem feleğin kendilerine yaptığı sıkıntıdan dolayı hep yaka silker.”

2.46. Yanmak yakıl: Sızlanıp şikâyet etmek, derdini döküp tutmak.

İşbu nazm ile figâna başlasın cân bülbulü

Kan döküp yansun yakılsın sad-bezâr evlâd-ı 'aşk

(79/14)

“Can bülbulü, işte bu şîr ile figan etmeye başlasın. Aşkın evladı binlerce kez kan döküp yansın yakılsın.”

2.47. Zindan ol-: Yaşanmaz, zevk alınmaz duruma gelmek.

Cihânın gülşeni bâğı bana külhân olur sensiz

Ki her bir zevke seyrâmı bana zindân olur sensiz

(54/1)

“Dünyanın gül bahçesi bana sensiz külhân olur. Sensiz [gül bahçesini] seyran etmek bana zindan olur.”

3. Darb-ı Meseller/ Kelâm-ı Kibârlar:

3.1. Baş açık yalın ayak: Maddî bakımdan çok fakir, etrafından yardım görmemiş, zor durumda kalmak.

Baş açık yalın ayak 'âlemde devrân eyleyen

Serseri mestân gezenler ol şehin 'uryânıdır

(156/4)

“Âlemde baş açık yalın ayak bir şekilde dolaşan, kendinden geçmiş serseri gezenler o şahın elbisesidir.”

3.2. Dünya kimseye kalmaz: Dünya hayatı, kısacık bir fasıldır. Hiç kimse burada kalıcı değildir.”

Cihân bâkî değil kimseye kalmaz

Bülbulün gönlünü kargalar bilmez

(51/5)

“Dünya kalıcı değil kimseye kalmaz. Bülbulün gönlünü kargalar bilmez.”

3.3. Dünya temel tutmaz: Dünyanın geçici olduğunu belirtmek için söylenilen bir söz.

Hevâyî nefsine daldın fenâ dünyâ metâ'ına

Sakin dünyâ temel tutmaz eğer şehîr ü eğer bostân

(118/14)

“Hevayi olan nefsiñe uydun geçici olan bu dünyanın malına kandın. Bu dünya eğer ki bostan içinde bir şehir olsa da kalıcı değildir.”

3.4. Gönül gördüğünü ister: Kişi görüp beğendiği şeye karşı istek duyar.

Bu bir meşhûr meseldir kim gönül gördüğünü ister

Niçe bâzîçeler görse gönül gördüğünü ister

(157/1)

“Bu bir meşhur meseldir: Gönül, gördüğü ister. Gönül, nice oyuncaklar görse de gördüğünü ister.”

3.5. Hangi gündüz akşam olmasın: Her gecenin bir sabahı yahut her gündüzün bir akşamı olur mahiyetinde söylenmiş bir sözdür.

Söyle cânâ hangi gündüz var ki akşam olmasın

Sürdüğün dem çekdiğin gam hep geçer rü'ya olur

(40/3)

“Ey can! Hangi gündüz akşam olmamış ki söyle. Keyif aldığın zaman, acı çektiğin zamanlar bir eüya gibi geçer.”

3.6. İlim Çin’de de olsa talep edin: İlim Çin’de dahi olsa alın mahiyetinde söylenmiş bir ifadedir. Aynı zamanda Hz. Peygamberin söylemiş olduğu hadîs-i şerîftir.

Buyurdu “utlubu’l- ilme velel bi’s-sîn” eden tabîl

Ledünnî ilmidir maksad ana pinhân bulunmaz

(179/2)

“Hz. Peygamber buyurdu: İlim Çin’de de olsa dahi alınız, bu bir ledünnî ilimdir ve gizlidir.”

3.7. Kirişçi dükkânından sahibi koku almaz: Kirişçilik yapan kişi yaptığı işten dolayı kokudan rahatsız olmaz. Kiriş atmak (bırakmak): (Çile) yayın başından kurtulup fırlamak. Kiriş kırmak: Kaçıp gitmek.

Gör kirişçi dükkânından sâhibi almaz koku

İşte dünyanın misâli hem gedâdır hem fenâ

(10/6)

“Kirişçi dükkânından sahibi kokuyu almaz. İşte dünyanın misali hem dilencilik hem de fenâ (geçici) olmasıdır.”

3.8. Kuş dilin bilmek: Kuş dilinin sırrına vâkıf olmak. Hz. Süleyman aleyhisselamın mucizelerinden birisidir.

Süleymân-ı zamân ister bugün bu kuş dilin bilsin

Gönülde genc-i pinhânım bilinmez bir belâdandır

(25/4)

“Bu kuş dilini bilmek zamanın Süleymanını ister. Gönüldeki gizli hazine bilinmeyen bir beladandır.”

Sonuç

Türk dili mecazlı söyleyiş bakımından ve içeriğindeki deyimlerden dolayı zengin bir dildir. Deyimler ve atasözlerinin Türk İslam edebiyatı sahasındaki şairler tarafından ustalıkla kullanılmasından hareketle *Şevket Bilâli Divanı*’nda kullandığı deyimleri tespit ederek anlamlandırmış olduk. Bir dildeki deyim ve atasözlerinin söz varlığı, kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasında büyük öneme sahiptir. Bu bağlamdan hareketle Arapça ve Farsçanın hâkim olduğu bir edebî dönemde deyim ve atasözlerinin varlığının bu tür çalışmalarla tespit edilmesi elzemdir. Atasözleri, deyimler, kelâm-ı kibârlar vs. Türkçenin o devirdeki zenginliğini ispatladığı gibi Türk İslam edebiyatı sahasındaki şairlerin de yerli ve millî değerlere ne kadar bağlı olduklarını görmemiz açısından kıymete haizdir. Çalışmada atasözleri, deyimler, kelâm-ı kibârların geçtiği kaside, gazel, murabba vb. eserde bulundukları yerlerle birlikte gösterilmiştir. Yapılan çalışmada, Kadriye Hocaoğlu Alagöz (2024) tarafından hazırlanan *Şevket Bilâli Divanı* esas alındı.

Kaynakça

- Elçin, Ş, (2001). Halk Edebiyatına Giriş. Ankara: Akçağ Yay.
- Edirneli Ahmed Bâdî Efendi (2004). Armağan (Dîvân Şiirinde Atasözleri ve Deyimler). Hazırlayanlar: Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli, Fatih Günay. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay.
- Kaya, B A, (2011). Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 6, 11-54.
- İsen, M, (1999). Latîfî Tezkiresi. Ankara: Akçağ Yay
- Alagöz, H K, (2024). Şevket Bilâli Divanı. İstanbul: DBY Yay.